

Heiner Müller:  
*Der amerikanische Leviathan*  
Et leksikon  
Utgitt av Frank Raddatz  
Suhrkamp Verlag, Berlin 2020

I boka *Den amerikanske Leviatan* blir Heiner Müllers Amerika-erfaring, hans avsky og begeistring for landet kartlagt. Tone Avenstroup spør om hvem som er den amerikanske Leviatan.

Bokomtale for Norsk Shakespearetidsskrift, nr.4, 2020

## Müller i Amerika

Av Tone Avenstroup

Hva er dette monsteret som ligger til grunn for Frank M. Raddatz sin bok om Heiner Müllers Amerika? Leviatan forekommer i Bibelen, spesielt i Jobs bok, som et sjøuhyre, «den som snor seg», som alle på jorden frykter og kun Gud kan bekjempe. Dette enorme drakeliknende vesenet finnes også i andre og tidligere myter, et bilde brukt om noe man ikke kan betvinge. Guds kamp mot Leviatan er et kjent motiv i bildekunsten, «Beseiringen av Leviatan», en graving av Gustave Doré fra 1865. Hos William Blake, «Behemoth and Leviathan», fremstilles en kamp mellom sjø og land. Leviatan, et mytologisk uhyre, i film og populærkultur, amerikanske og russiske horrorfilmer, også som lego. Leviatan, det være seg et bilde på naturen eller finansmarkedene. Mest kjent er det blitt gjennom Thomas Hobbes bok *Leviathan*. I det statsfilosofiske verket fra 1651 er Leviathan en metafor for staten, en autoritet, som gjennom makt gir sikkerhet. I naturtilstanden er mennesket en ulv mot mennesket, det blir krig og kaos, derfor må «den suverene» gripe inn – som politisk teori står Hobbes for absolutisme.

### Mellom annen verdenskrig og star wars

Frank M. Raddatz har laget en encyklopedi, et oppslagsverk, alfabetisk ordnet, fra A til Z, basert på Heiner Müllers publikasjoner. Den består av avsnitt, utdrag fra intervjuer, samtaler, brev, drama og dikt, variende fra to linjer til nærmere tretti sider. Det lengste er «Amerika-erfaring», det korteste er «Roma» («Roma heter nå USA, Che Guevara er Sørkorsset.» 1983). Boka består av bruddstykker, sakset fra *Werke 1 til 12*, og satt sammen igjen, med nye overskrifter, tatt ut av sin kontekst, slik at de kan leses på nytt. Og det fungerer meget bra. Den minner om Roland Barthes *Fragmenter av kjærlighetens språk*.

Raddatz, som er skribent, dramaturg og teaterregissør, kjente Müller godt og har gjort en rekke intervjuer med ham – det er han som skriver intervjuene mine, har Müller sagt et sted, i alle fall gjelder det intervjuet «Müllers taushet». Variasjonene mellom aforismer, korte og treffende, fyndord, meisla setninger, skravel og statements, pludder og kåsering har en fin dynamikk som gjør materialet tilgjengelig og underholdende. Innimellom bruddstykkene er det noen hele stykker, som f.eks. hørespillet, *Døden er ingen forretning*, om gangstere og mafiabosser, skrevet av Max Messer, som var Müllers pseudonym på begynnelsen av 60-tallet. Det er også fragmenter med oversettelser av William Faulkner, Edgar Allen Poe og Ezra Pound, amerikanske forfattere som var av stor betydning for Müller. Spesielt Faulkner har han skrevet mye om, kaller ham for «sin oppdagelse av Amerika» (i samtale med Alexander Kluge, 1992). Pound siterer han fra *Exile letters* med «What is the use of talking and there is no end of talking, there is no end of things in the hearth» og kommenterer det tørt: Jeg synes det snakkes for mye i Vesten.

Vi får anekdoter fra et aktivt liv, møtet med Arthur Miller for eksempel, eller besøket hos Ernst Bloch, hvor de snakker om Karl May som har skrevet populærbøkene om den fiktive indianeren Winnetou (Hjortefot, i de norske oversettelsene. *Red. anm.*). Müllers første møte med en amerikaner var en amerikansk soldat, da var han seksten år og krigsfange. Det varte bare noen dager

før han kom seg unna, men denne episoden fortalte han om stadig vekk. Beskrivelsene av møtene med Robert Wilson er meget innholdsrike, Müller skriver utfyllende om Wilsons teater og samarbeidet deres.

Boka gir et fint innblikk i hvordan Amerika-oppholdene påvirket ham, både innholdsmessig og dramaturgisk. Man kan også lese om hvordan hans holdninger forandret seg, det er jo material fra over førti år, fra første utdrag fra 1951 til siste fra 1995. Bildene i første del er av Ginka Tscholakowa og viser mer landskap og omgivelsene, mens Brigitte Maria Mayers fotos i siste del er mer personlige, personfokuseret, man ser Müller i senga og i badekåpe.

### **Amerika-erfaring (70-tallsmotiv)**

Den første Amerika-reisen var i 1975 etter en invitasjon fra Universitetet i Austin, Texas, til å undervise der et semester. Sammen med sin tredje kone, den bulgarske regissøren Ginka Tscholakowa, reiste han rundt i landet i trekvart år. Senere ble det mange opphold og reiser i forbindelse med oversettelser og oppsetninger av stykkene hans. Det siste oppholdet var i 1995 i California, Santa Monica og Villa Aurora, den legendariske villaen til Lion Feuchtwanger. Müller hadde mulighet til å besøke Vesten, og han valgte ikke eksil, slik som Brecht. Reisene i USA hadde avgjørende betydning for skrivingen hans, sier han i avsnittet «Privilegier».

«Her hos oss» kan en føre et temmelig sikkert liv, forteller Müller etter den første reisen, forfatterne trenger ikke å legge noen politisk energi i bevaring eller forbedring av et sykehus f.eks., man kan tenke mer internasjonalt. Når han fremhever viktigheten av klassekamp framfor familiekonflikter, snakker han som en DDR-borger. Og det kan oppleves som en viss arroganse. «Poenget er at jeg ikke bor her, og det er ikke min verden», sier han i «Amerika-erfaring».

Han skrev fra den andre siden av muren, og det preger også hans syn på USA. For Müller var amerikanerne okkupasjonsmakt, mens russerne var befrierte. Han reagerte mot USAs imperialistiske krigføring, Vietnam-krigen og innblandingene i Latin-Amerika, som mange av sine kolleger i vest. Engasjementet for Black Power-bevegelsen kommer fram i avsnittet «Black», hvor han skriver om poeten Amiri Baraka og mordet på Malcolm X.

Reisene gjør at han får avstand til sin DDR-kontekst og ser forløperen til den franske revolusjonen: slaveopprøret på Haiti. I forlengelse av Anna Seghers *Das Licht auf den Galgen* skriver han så *Der Auftrag. Erinnerung an einer Revolution* (Oppdraget. Minnet om en revolusjon), 1979.

### **Zombi (80-tallsmotiv)**

Hos Jean Baurdillard er Amerika flate, utstrekning, ørken etter en orgie. Franz Kafka kunne ønske han var en indianer og løpe over steppene som en fri mann. Chris Marker sier Amerika er glemsel. Heiner Müller synes Amerika er merkelig blodfattig.

Zombien er den amerikanske sivilisasjonens grunnfigur, sier Müller (i en samtale med Christoph Rueter i 1988). Et gjenferd, frarøvet sjel og vilje, en levende død – zombi-kulten er også svart magi, afro-karibisk, men Müller tenker mer på vampyren.

«Maskiner sendes ut i verden, for å sluke fantasien, fordi man ikke har noen egen. Her finnes bare negative utopier.» Mangel på historisk erfaring og egen filosofisk tradisjon preger landet, noe som gir det en «uhyrlig hulform» og et vakuum, som også har sterk tiltrekningskraft. Det er Müllers bilde av Amerika: en supermakt som utsuger, den har ingen kultur, for den opprinnelige har den uttrykket, og derfor blir andre kulturer kopiert.

Fortrengningen av massedrapene av urbefolkningen har gitt landet et trauma, latent, ikke synlig på overflaten. Det gir en forklaring på den blinde volden, Müller, lik Hannah Arendt, skriver mye om volden i USA, men også om behovet for å le og ta lett på det, tvangen til å være hyggelig.

Det er det negative bildet av USA. «Amerika er det rikeste fattighus i verden. Det har uhyrlige økonomiske problemer,» forteller han i 1991. «Ungeheuer» forekommer ofte, jeg har aldri lagt merke til at Müller bruker det adjektivet så ofte som i denne boka, det må være hans særbelegg: Amerika er «ungeheuer» – uhyrlig, måteløst, som et monster.

### **Landskapet (90-tallsmotiv)**

Ifølge vaskeseddelen til boka er Amerika en drømme- og projeksjonsmaskin. Müller bruker gjerne maskin-metaforen, den har han fra Warhol, sier han. Det er også tittelen på ett av hans mest kjente stykker, *Hamletmaskinen* fra 1977. I dette stykket har Müller brutt med sin tidligere skrivemåte og dramaturgi, på impuls fra møtet med Robert Wilsons teater og det amerikanske landskapet – det åpne, vidstrakte landskapet. Det som fascinerer ham er desentraliseringen, byene annerledes anlagt enn i Europa, ingen borg i midten, de er uten bykjerne.

«For eksempel Grand Canyon: der har landskapet slike dimensjoner, at man som menneske ikke lenger står i sentrum som betrakter. Og det gjelder sikkert også for mine egne tekster, når de blir iscenesatt. Det konvensjonelle teateret, spesielt det europeiske, orienterer seg jo alltid etter sentralperspektivet.» (1988).

I landskapet ser Müller oppløsningen av sentrum, og trekker en parallell til forfatterens forsvinning i teksten (i avsnittet «Postmoderne»). En oppløsningen av jeg'et, «det flyktige blir værende», sier han med henvisning til Rimbaud. Men han ser det også i teateret til Wilson, i oppdelingen og likestillingen av de sceniske elementene. Det er et demokratisk teaterkonsept, sier han i 1985, anti-dikatorisk, en motsetning til totalteater-tanken. Müller snakker med begeistring om Wilson som ikke er så interessert i tekst, det er samspillet mellom elementene som teller. Hovedfokus ligger på scenebildene, lyssettingen og gestene, altså en visuell dramaturgi. Teksten er material, den blir klang og rytme, han behandler den som et partitur. Første setning «Jeg var Hamlet» er nok for ham, forteller Müller om deres arbeid med *Hamletmaskinen* i 1986.

Begeistringen for Wilson avtok, forskjellige som de var, uforståelig for mange at East-Berlin goes Texas. Etter murens fall vendte Müller tilbake til «sitt eget material»: Stalin og Hitler. Han skrev ikke drama lenger, men om sin skrivesperre. Likevel blir landskapet en viktig metafor for Müller, både i *Bildebeskrivelse* og «*Tapt strand Medeamaterial Landskap med agronauter*, som han ikke hadde kunnet skrevet uten sin Amerika-erfaring.

### **Collagesamfunnet**

Manson, Monroe & Mickey Mouse. Det tomme skallet og eklektisismen. Fragmenteringen. Kulturenes synkretisme. Charles Manson, scapegoat, stiller som president i sluttscenen til *GRUNDLING* fordi: Nixon har drept mange flere mennesker enn ham. Det har alle de amerikanske presidentene. Fra avsnittet «McCarthy-epoken», han sikter til et av sine Amerika-inspirerte stykker, *Leben Gundlings Friedrich von Preußen Lessings Schlaf Traum Schrei. Ein Greulmärchen*. New York er Berlins framtid. Hvite, blinde alligatorer i kloakksystemet, kjæledyr som er kasta. En gamle jødisk oversetter av Hegel og Marx er redd for antisemitittiske, svarte gjenger. To typer angst: «too obvious or too sweet». En indisk Coca Cola-manager selger drikken for å fremme verdensrevolusjonen. Men tingen flyr. Det er grunnfølelsen. Man er vektløs, har intet ansvar. Alt er godt. Det er et metafysisk virus som gnager.

### **Pragmatisme**

Müller uttrykker sin skuffelse over Susan Sonntag, som han kjente godt, når hun sier at kommunisme er «fascisme med et menneskelig ansikt». Å sammenlikne Holocaust og Stalin ville også vært en «amerikansk kortslutning» – der kommer vi inn i dagens debatt om historierelativisering. Flere omtaler av boka har trukket fram Müllers konservativisme idet han fastholder «sitt» traume (andre verdenskrig). Arno Widman, i Frankfurter Rundschau's artikkel «Intet virkelig trauma», mener at Müller påstår mye tøv, og har «et sjåvinistisk blikk på verden». Jamal Tuschick i Freitag avskriver boka som «post-koitale slåbrokbilder». Men Müller deltar ikke i dagens debatt, han ville kanskje kalt relativiseringen for pragmatisme, i alle fall er pragmatisk noe veldig amerikansk for Müller.

Og her kommer Leviathan inn. Personifisert som Henry Kissinger, realpolitikeren, som verken er styrt av ideer eller moral, men av det som lar seg gjennomføre ut i fra et mål: fred = sikkerhet = herredømme. Som rådgiver for aggressiv amerikansk utenrikspolitikk og pådriver for Reagans

stjernekrigprogram. Müller i Raddatzs redigering snakker mer om zombier og vampyrer, nevner ikke Leviatan, men elefanten i rommet er der.

### **Skrivemaskin**

Boka er klokt montert. For eksempel i avsnittet «Uskyld» er det et forbausende sprang – fra døde indianere til dårlige skuespillere og autentisitet. Müller refererer Wilsons utsagn «I hate people who want to act» i en samtale etter en prøve på *the CIVIL warS* i Amsterdam (nå ble ikke den forestillingen vist i Amsterdam, men Rotterdam). Når skuespillere eter seg inn i teksten og fargelegger den med sin tolkning, istedenfor å fremføre den, blir det ikke troverdig. Wilsons motstand mot fortolkning finner gjenklang hos Müller. Hvis en bare tenker på fortolkningen og formidling av denne, blir tilskuerne ekskludert. De må få lov til å tenke selv.

Müller har mange definisjoner av teater. Under avsnittet «Økonomi» kommer et utdrag fra samtalen «Teater er krise» fra 1995. Her tar Müller fatt i Georges Batailles begrep om ødsling, han sier: «Theater ist Verschwendung, Theater rechnet sich nicht.» Det er ikke varebestemt, ikke målretta, ikke nytteløst, men fåfengt kanskje, og godt (slik som sex). Dersom teater skal kalkuleres, kan det ikke funke. Det fungerer ikke, dersom det blir beregnelig.

Teater er viktig, sier han i 1988 i samtalen «Flodhesten er en tekst» og setter teater opp mot datamaskinen. «Fremtiden ser slik ut: Man sitter fastjora hjemme og ser på verden; noen tyrkere bringer maten, ellers trenger man ikke noe.» Dette fordi datamaskinen erstatter menneskene, men teateret kan være et middel mot denne trenden. Også fordi teater ikke er gjentagbart, sier han i parentes, det lar seg ikke gjenta.

Teater er krise, og krise er produktivt, sier Müller i en sine siste arbeidssamtaler. Mon tro hva han ville ha sagt nå som teateret er i krise – forårsaket av et virus og ikke dets iboende krefter? Innskrekningene gir oss tid, og det er kanskje mer verdt ... enn mye annet. Dersom en har lyst til å ta seg tid til å lese om teater og müllerske funderinger, er boka til Raddatz absolutt å anbefale – den burde oversettes til norsk.

Til slutt en vakker definisjon (fra et brev til Volksbühnes jubileum i 1994): „Teater, når det lever, er en gammel skrivemaskin, når det er bra, med hullete fargebånd, i disse hullene bor publikum, som av og til hviner, og da fryder kritikken seg.“

...

**Heiner Müller**, født 1929 i Eppendorf i Tyskland, var en av de viktigste tyskspråklige dramatikerne i det 20. århundret. Han var dessuten lyriker, prosaforfatter og essayist, samt president for Akademie der Künste Berlin i Øst-Berlin. Müller er også kjent som teaterregissør og sjef ved Berliner Ensemble. Han døde i 1995.

*«Theater ist Verschwendung, Theater rechnet sich nicht.» Det er ikke varebestemt, ikke målretta, ikke nytteløst, men fåfengt kanskje, og godt (slik som sex). Dersom teater skal kalkuleres, kan det ikke funke. Det fungerer ikke, dersom det blir beregnelig.*